

Limbă, cultură, mentalitate: politici financiare reflectate în frazeologia românească

Monica Geanina COCA

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

monicabilauca@yahoo.com

Abstract: The ways of managing property right during different historical periods is reflected in the economic, political and legal mentality of each people. That fact found its expression in historical languages as well. The present paper investigates the stable constructions, i.e. language facts which passed the test of time, thus displaying themselves as a record of the mental changes concerning the acquisition and alienation of goods.

Keywords: *language, mentality, finances, property, phraseology.*

1. Relațiile de producție și modalitățile cele mai valoroase de schimb ale mărfurilor au reprezentat o constantă pe parcursului evoluției omului. Dacă în comuna primitivă, trocul era principala și cea mai cunoscută formă de schimb, o dată cu apariția metalului, moneda a înlocuit cu succes mărfurile echivalente sau alte etaloane premonetare (dinti de animale, cereale, animale etc.).

Lucrarea de față își propune să creioneze un ansamblu reprezentativ care să evidențieze modul în care s-au imprimat în limbă diferite mijloace și instrumente de plată în spațiul lingvistic românesc. Sursa de material este constituită din construcții fixe, fapte de limbă expresive și relevante prin trăsături precum stabilitate și repetabilitate, extrase din diferite lucrări de profil.

1.1. O privire retrospectivă asupra stadiilor de dezvoltare a modalităților de plată evidențiază faptul că după schimbul direct al mărfurilor, în natură, un moment important l-a reprezentat introducerea monedelor, o dată cu epoca metalului. Multiplele calități care le recomandau ca intermediar de succes se refereau la prelucrarea, ușurința circulației și depozitarea acestora, cele mai râvnite metale fiind aurul și argintul. La perioada în care banii erau de argint face referire și expresia *bani albi* (*pentru zile negre*), trimiterea la acest adjectiv fiind pusă, de Stelian Dumistrăcel, pe seama „unei interesante evoluții semantice a adjectivului lat. *asper* „aspru” în greaca bizantină [...] contrastul adăugându-se pentru a exprima ideea de finalitate pe baza confruntării numelor celor două culori”. Autorul este de părere că se poate vorbi de „plasarea banilor într-o semnificativă serie adjectivală cromatică: *galbenii*, au fost banii de aur, iar roșii, cei de aramă, de mică valoare” și de specializarea, în spațiul european, a altor termeni pentru numirea acestora: „galbenul unguresc s-a numit *galben roșu* și florinți roșii ungurești, «*fiorini de aur*» [Dumistrăcel, 2001: 23-24].

Cu același denominativ, alte expresii desemnează o persoană care face economii: *a strânge banialbi pentru zile negre* „a păstra o sumă de bani pentru situații dificile”; *adună alb în căpistere* „face economii; strânge bani”. Alteori, același sens este exprimat fără determinant cromatic: *a avea bani (strânși) la ciorap* „a fi econom” , *a pune la chimir* „a strânge bani, a fi zgârcit”.

De altfel, capacitatea de a circula a banilor și-a găsit expresia și în limbă, în sintagma *bani umblători* „aflați în circulație”, „bani gata, numărați, numărători, sunători, lichizi, în numărătoare, în numerar”, sau *bani uscați* „bani în numerar”, cu trimitere la procedeul păstrării unor bunuri (alimentare) prin uscarea, produse numite de altfel, popular, *uscături* [Dumistrăcel, 2001: 434-436]. La polul opus se află expresia, specific românească, *bani gheață* „bani adunați în timp, „înghețați” din perspectiva circulației, bani „grămadă” sau *bani spiță* „bani în numerar, probabil moșteniți”, unde prezența cuvântului *spiță* se datorează unei confuzii cu termenul *șiștar* „presupus recipient de păstrare a banilor”, respectiv *șiștori*, „piese asemănătoare cu spițele, la angrenajul prin care se transmite pietrei „umblătoare” de la moară mișcarea roții acționate de apă”¹ [Dumistrăcel, 2001: 374-375].

O formă particulară de plată, cu referire la dreptul cutumiar românesc este înregistrată în expresiile: *a da (bani) pe ciubote*, *a plăti ciubotele* „a plăti cheltuielile de drum ale unui trimis al domnitorului sau ale unui înalt dregător spre a executa o hotărâre judecătorească (plată reprezentând inițial, uzura încălțăminte)” [Dumistrăcel, 2001: 91-92]. Tot la o modalitate de plată trimite și expresia *a-i veni (cuiva) de hac* „a răsplăti pe cineva după cuviință; a-l da gata, a-l învinge, *hacul* fiind un cuvânt de origine turcească, care înseamnă „plată, simbric” [Dumistrăcel, 2001: 189-190]. Când referirea se făcea la plata unui preț foarte mare, se folosea expresia „un ort, un zlot, un tult și o oală cu lut”, cu trimitere la cele trei monede care au circulat „în diferite epoci, în Țările Românești, cu valori diferențiate în timp”: *zlotul* era polonez, *ortul* era o monedă de valoare mică, specializată și fixată în expresia *a da ortul popii*, iar *tultul* era turcesc, „dar a numit și o monedă austriacă, ambele de argint” [Dumistrăcel, 2001: 423-424]. La o modalitate particulară de plată trimite și expresia *cot de-un ort și ață de-un zlot*, care marchează „disproporția dintre prețul plătit pentru componente, aparent mai puțin importante, și un ansamblu; disproporția dintre preparative și importanța unei acțiuni”, cu aluzie la „o ață (eventual imaginată) cu care s-au cusut părțile unei piese de îmbrăcăminte, contând valoric, mai mult decât țesătura propriu-zisă a acesteia” [Dumistrăcel, 2001: 455-456].

1.2. În ceea ce privește desfășurarea actului propriu-zis al vânzării, acesta se făcea, în România, prin punerea *banilor jos* „monedele fiind numărate pe o haină, pe o bucată de pânză (țesătură) așternută pe pământ”, expresia având la bază un „posibil calc din limba greacă sau turcă”, ce reflectă un mental ce există în mai multe spații lingvistice (în engleză, un sinonim pentru *to pay cash* este locuțiunea *to pay down*) [Dumistrăcel, 2001: 206-209]. Alte specializări, care se referă la „a cheltui banii pentru distracții, a fi risipitor” sunt surprinse în expresia *a bate banii la pingele*, unde pingea este „o bucată de piele groasă folosită pentru a înlocui partea inferioară, din față, a încălțăminte” care se rodea la horă sau la dans sau *a bate banii la papuc/ la tâlpi*.

Celelalte expresii, aparținând mai multor registre stilistice, care trimit la actul vânzării selectează elemente care fac referire la evoluția modalităților de vânzare a bunurilor, la diferite specializări tranzacționale, mai vechi sau mai noi, care s-au imprimat în imaginarul colectiv românesc: *a face (sau ascoate) vânzător (un bun imobil)* (ivp.) „a vinde”, *a*

¹ Stelian Dumistrăcel opinează, în acest sens, că „raportarea poate fi făcută la una din semnificațiile privitoare la relațiile sociale: «totalitatea descendenților din același străbun, totalitatea persoanelor înrudite prin sânge sau alianță»”. [Dumistrăcel, 2001: 206-209]

vinde (cumpăra) cu bucata „a vinde (cumpăra) în detaliu (cu amănuntul)”, (*a vinde în detaliu* „(a vinde) în cantități mici, cu bucata, cu amănuntul”, *a vinde marfă pe cost* sau *la prețul de cost* „a vinde o marfă fără adaos comercial”, *a vinde* sau *a cumpăra pe cont* „a vinde sau a cumpăra pe credit, pe datorie”, *a vinde pe credință* (inv.) „a vinde pe datorie”, *a vinde en-gros* „în cantități mari”, *a juca la bursă* „a cumpăra și a revinde efecte de bursă pentru a realiza un venit în urma urcării sau scăderii lor”, *a vinde* (sau *a da*, *a cumpăra pe ochi* (pop.) „(a vinde) (a da sau) a cumpăra apreciind cu privirea”, *a vinde (merele) cu țarcul* „a vinde (merele) măsurând după cantitatea care încapă în țarc”, *a plăti de-a gata* (inv.) „a da toți banii datorăți o dată”, *a plăti în bani gata* (sau *bani gheață, peșin, în naht* sau *numărați*) (pfm.) „a plăti imediat suma întreagă”.

Acțiunile unei tranzacții sunt reglementate de reguli, unele dintre ele specifice codului nescris: *Frate, (ne)frate, dar brânza-i cu (sau pe) bani* „în chestiuni de afaceri nu se ține cont de relațiile de rudenie sau de prietenie”. Dincolo însă de exigențele impuse în realizarea unei tranzacții, există, în mentalul popular, câteva reguli nescrise, care garantează reușita sau eșecul actelor de vânzare: *Banii te învață ce să faci* „Cine are bani găsește îndată mijlocul să-l întrebuințeze” [Zanne, 1900: 40], *Banul ușor face planul* [Zanne, 1900: 41], *Ban la ban trage* „foloasele, câștigul tot la cel avut merg” [Zanne, 1900: 43], *Banul muncit nu se prăpădește*, *Banul muncit plutește deasupra* „se spune la adresa omului chibzuit” [Zanne, 1900: 33], *Banul ascums în pământ nici crește nici rodește* [Zanne, 1900: 42], *Nu vinde ce nu-i al tău, să nu-ți vie pe urmă greu* „e lesne de vândut, dar anevoie de cumpărat” [Zanne, 1900: 683]. Același mental îl întâlnim în tot spațiul european, variatele frazeologice pe acest suport indicând apartenența la categoria universalilor frazeologice: *Averea la avere*, *Averea vré la avere*, *Banul face bani și păduchea păduchii*, *Banul e fratele banului*, cu variantele *Banul inbește banul*, *Banul e fratele banului*, *Banul dobândește (face) ban* [Zanne, 1900: 45], *I danaro è fratello del danaro*, *Dinero llama dinero*, *Pfennig ist Pfennigs Bruder*, *Geld wint geld Money makes money* [Gheorghe, 1986: 101-102].

Tot la un cod nescris de care depinde succesul unei tranzacții fac trimitere și regulile cuprinse în diferite credințe și superstiții ale poporului român: *a da banii prin barbă* (pop.) „a freca de bărbie banii încasați într-o zi sau la o afacere, pentru a avea noroc”, *Când te mănâncă palma stângă, ai să iei bani, iar când te mănâncă palma dreaptă, ai să dai*. (Suceava); *De primești bani luna e semn bun*, *Luna nu e bine să dai bani, căci toată săptămâna vei da*, *Când vezi luna nouă, să arăți unui copil un ban și va avea bani toată luna*. (Ardeal); *Când îți arde țișara într-o parte, vei primi bani*, *Când îți aprinzi țișara și pârâie chibritul, vei lua bani*. (Suceava); *Dacă vinzi întâi ceva pe bani, să iei banul acela, să-l freci de pământ, să-ți faci cruce cu el, ca să-ți meargă bine vânzarea*. (Tecuci) [Gorovei, 2012: 16], *Ban găsit, ban vrăjit* „Banii găsiți, prin opoziție cu banii muncii, îți aduc fel de fel de neajunsuri” [Zanne, 1900: 36].

Imposibilitatea de a plăti impune, în mentalul popular, luarea de măsuri speciale, marcate frazeologic: *a atinge pe cineva la pungă* „a obliga pe cineva să plătească o sumă de bani”; *a-i tăia (cuiva) băierile punții* „a face (pe cineva) să-ți dea banii”; *a lua un lucru în preț* (inv.) „a accepta un obiect în loc de bani, pentru o datorie”.

Dacă succesul unei vânzări este surprins în urarea adresată (la despărțire) unei persoane care vinde: *Vânzare bună!*, rentabilitatea este cuantificată prin ritmul vânzarilor sau prin lipsa acestora, fapt care și-a găsit expresia și în limbă: *a avea (un) preț* „a se vinde bine, cu preț ridicat, a valora mult, sub aspect material”; *a se vinde (sau a se cânta) ca plăcinta caldă* „a se vinde repede, fiind foarte căutat”; *a-și vinde sau a-și cheltui și pielea de pe el* „a vinde tot ce are pentru a scăpa de o anumită situație sau pentru a realiza un anumit lucru, a nu mai rămâne cu nimic”; *a lua (sau a-i vinde) cuiva și cenușa din vatră* (pfm.) „a-i lua (sau a-i vinde) absolut tot”.

În sfârșit, există o categorie de frazeologisme bine reprezentată care, deși fac referire la actul vânzării, real (castraveți, gogoși, ardei, flori etc.) sau imaginar (pielea, sufletul, viața, mama, tata) s-au metaforizat, iar expresiile circulă cu alte sensuri,

generalizate: *a vinde castraveți* (sau *pepeni, flori, apă, gogoși*) *la grădinar* (sau *la sacagiu, la gogoșar*) „a da cuiva un lucru din care are din belșug; a încerca să înșeli sau să dai lecții cuiva care este mai șiret sau mai învățat decât tine”, *a vinde pielea ursului din pădure* (sau *peștele din baltă*) „a promite un lucru pe care nu-l ai, a face planuri în legătură cu un lucru pe care nu-l posedezi (încă), care este nesigur”; *Te vinde fără bani* „se spune despre un om rău, șiret”; *a-și vinde (și) pielea* (sau *cămașa*) *de pe el* (sau *de pe sine*) „a da tot (pentru a scăpa de o anumită situație sau pentru a realiza un anumit lucru), a nu mai rămâne cu nimic”; *a-și vinde scump viața* (sau *pielea*) „a se apăra în luptă cu deosebită vitejie; a-l face pe adversar să plătească scump victoria”; *a vinde vânt* (îvr.) „a vorbi degeaba (pentru cineva care nu ascultă)”; *a-și vinde sufletul* (*diavolului*) „1. a pactiza cu diavolul, trădând credința creștină. 2. a face orice compromis pentru a obține ceva; a fi total lipsit de scrupule”.

1.3. Actul cumpărării este, din perspectiva inventarului, mai puțin reprezentat decât cel al vânzării și exprimă diferite forme tranzacționale: *a cumpăra* (sau *a vinde*) *pe credit* „a cumpăra (sau a vinde pe datorie)”, *a cumpăra venitul moșiei* (iuz.) „a arenda”, *a cumpăra pe credință* (înv.) „a cumpăra pe datorie”. Relația dintre vânzător și cumpărător se stabilește în cadrul procesului de negociere, surprins și el frazeologic: *a se învoi* (sau *a veni*) *la* (sau *din*) *preț* sau *a se ajunge din preț ori a rupe prețul* „a încheia o tranzacție comercială, înțelegându-se asupra sumei de plată”; *a ține la preț*, *a se ține greu la preț* „a nu reduce nimic din suma cerută la o vânzare”; *a-i face cuiva alișveriş* (rar) „a cumpăra, a târgui (de la un negustor)”.

Ca în cazul vânzării, și pentru actul cumpărării există o serie de expresii în care termenul este folosit fie în enunțuri în care inventivitatea și spontaneitatea specifice omului din popor îmbracă forme ritmate: *De ai venituri mititele, mai oprește din măsele* „să cheltuim din mijloacele noastre și să fim prevăzători” [Zanne, 1900: 256], *Merge averea la avere și albinele la miere*, fie în expresii care, prin generalizare, fac trimitere la alte situații: *Cum am cumpărat-o, așa o vând* (pfm.) „repet așa cum am auzit”, *a cumpăra vreme(a)* (pfm.) „a câștiga timp”; *a cumpăra pisica în traistă* „a nu putea fi cunoscut un lucru înainte de a intra în posesia lui”.

Eșecul este și el surprins frazeologic, de obicei cu trimitere la realități din mediul rural: *a cumpărat potcoavele, mai are să cumpere calul* „se spune despre cineva care a făcut o investiție insuficientă și inutilă”, *Cumperi de o para două, și le dă la o lescaie nouă* „la o negoț neprofitabil” [Zanne, 1900: 228]. La (o posibilă) finalitate menționată se ajunge, în mentalul popular, prin lipsa de măsură în cheltuirea banilor (fără un scop precis): *a arunca banii pe fereastră* (pfm.) „a cheltui fără socoteală”, *a așvârli banii pe fereastră* „a fi foarte cheltuitor”, *a băga pe cineva la* (sau, iuz., în) *cheltuială* „a-l face să cheltuiască (bani mulți)”, *a(-și) dezlega punga* (fig.) „a da sau a cheltui bani ori a face pe cineva să dea sau să cheltuiască bani”, *a întoarce punga pe dos* „a cheltui toți banii”, *a(-i) mânca* (*cuiva*) *banii* (sau *aurul, averea, leafa*) *cu lingura* (pop.) „se spune despre un om bogat care cheltuiește prea mult”, *a mânca banii* (sau *averea, paralele*) *cu linguroiul* (pop.) „a cheltui fără măsură”.

2. Concluzii

Cercetarea noastră, care constă în analiza frazeologică din perspectivă etnolingvistică a avut în vedere două aspecte: investigarea construcțiilor fixe atât din perspectiva inventarului și a structurii acestora, cât și din punctul de vedere al ideilor, concepțiilor referitoare la actul vânzării și al cumpărării, așa cum se reflectă în mentalul popular românesc. Astfel, din perspectiva inventarului, se observă că actul vânzării este mai bine reprezentat numeric și mai nuanțat exprimat. La nivelul ariilor de semnificare, se observă că reprezentările legate de actul vânzării și al cumpărării reflectă diferite tipuri de mentalități specifice mai ales arealului rural, fără a exclude însă și influența progresului în materie de modalități de vânzare și cumpărare. În ceea ce privește lexicului antrenat în

astfel de structuri, acesta este reprezentat de obicei de termeni tehnici, aparținând câmpului semantic al celor două realități investigate (bani, para, avere, preț, credit, marfă etc.), dar și de termeni care fac obiectul unei tranzacții reale sau ireale, cu specific rural (potcoave, castraveți, flori, pepeni, urs, albine, ardei, fasole, mere etc.).

BIBLIOGRAFIE

- Academia Română, 2010: Academia Română, *Micul dicționar academic*, vol. I-II, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Berg, 1995: I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, București, Editura Saeculum I.O. Vestala.
- Dumistrăcel, 2001: Stelian Dumistrăcel, *Dicționar de expresii românești „Până-n pânzele albe”. Biografii-motivații*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași, Editura Institutul European.
- Gheorghe, 1986: Gabriel Gheorghe, *Proverbele românilor și proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, București, Editura Albatros.
- Gorovei, 2012: Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, Editura Saeculum.
- Zanne, 1900: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. V, București, Editura Librăriei Socecu&Comp.